

BIBLIOGRAFIE

Uitgegeven bronnen

Bergmans, Anna, Jan de Maeyer, Wim Denslagen, e.a. (eds.), *Neostijlen in de negentiende eeuw. Zorg geboden?*, Handelingen van het tweede Vlaams-Nederlands restauratiesymposium, Enschede 3-4 september 1999, Leuven, 2002.

Ceulemans, Christina, R. Didier en J. Gerits, *Laatgotische beeldsnij kunst uit Limburg en grensland*, tent.cat., Sint-Truiden, 1990.

Ceulemans, Christina, R. Didier en J. Gerits, *Laatgotische beeldsnij kunst uit Limburg en grensland. Deel 2: Handelingen van het symposium*, Sint-Truiden, 1990.

Dreesen, Roland, Michiel Duser en Frans Dopéré, *Atlas natuursteen in Limburgse Monumenten. Geologie, beschrijving, herkomst en gebruik*, Genk, 2001.

Driesen, Willem, 'Mathieu Christiaens, ingenieur-architect te Tongeren (1865-1934)', *Het oude land van Loon*, 40(1985): 43-67.

Driessen, Raymond, "En gaat van langsom beter". *Elen, een maasdorp, midden vorige eeuw*, Geschied- en heemkundige kring Eelen, Elen, 1987.

Geukens, Benoît, *Fotorepertorium van het Meubilair van de Belgische Bedehuizen. Provincie Limburg. Kanton Maaseik*, Brussel-Sint-Truiden, 1975.

Keyser, Bart de, Jan de Maeyer en Luc Verpoest, *De ingenieuze neogotiek*, Techniek & Kunst. 1852-1925, Leuven, 1997.

Lecocq, Isabelle en Marina Barbero, 'La création de vitraux à l'atelier Oidtmann et quelques considérations sur la conservation-restauration', *Art&Fact*, 16(1997): 132-148.

Meul, Veerle en Wim Jaminé, *Van waterstaatskerk tot mijncité: een historiek van het bouwen in Limburg door drie generaties provinciale bouwmeesters Jaminé (1832-1921)*, Borgloon-Rijkkel, 1999.

Pauwels, Dirk, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 14n4: Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kanton Borgloon*, Turnhout, 1999.

Pauwels, Dirk, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 19n2: Provincie Limburg, Arrondissement Maaseik, Kanton Neerpelt*, Turnhout, 2005.

Pauwels, Dirk, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 19n3: Provincie Limburg, Arrondissement Maaseik, Kanton Peer*, Turnhout, 2005.

Schlussmans, Frieda, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 14n1: Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kantons Riemst-Tongeren*, Turnhout, 1990.

Schlussmans, Frieda, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 14n2: Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kanton Voeren*, Turnhout, 1992.

Schlusmans, Frieda, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 14n3: Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kantons Bilzen-Maasmechelen, Turnhout*, 1996.

Schlusmans, Frieda, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 19n1: Provincie Limburg, Arrondissement Maaseik, Kantons Bree-Maaseik*, Turnhout, 2005.

Onuitgegeven bronnen

ARCHIEVEN KERKFABRIEK

Archieven Kerkfabriek, *ELEN*, boek handgeschreven: 'Geschiedenis van Eelen', s.d.

Archieven Kerkfabriek, *Beraadslagingen van het kerkfabriek van Eelen aangaande de vergrootings- en herstellingsw. uit te voeren aan de parochiekerk*, 1887-1891.

Archieven Kerkfabriek, *Eene korte schets over de vergrootings- en herstellingswerken der parochiekerk van Eelen door pastoor Breemans*, 1905.

Archieven Kerkfabriek, *Fotoboek kerkfabriek*, +/- 1976.

Archieven Kerkfabriek, *Kerk Elen 2. Staten en werfverslagen*, 'Diverse kosten', 1993.

--, 'Vorderingsstaat 1 – september 1994', 1994.

--, 'Vorderingsstaat 2 – oktober 1994', 1994.

--, 'Vorderingsstaat 3 – november 1994', 1994.

--, 'Vorderingsstaat 4 – december 1994', 1994.

--, 'Vorderingsstaat 1bis: bijwerken', 1994.

--, 'Aanvangsbevel etc. 1994 – bevel tot hervatting werken 1996', 1994-1996.

--, 'Wurfverslagen 1-45 – 1994-1996', 1994-1996.

Archieven Kerkfabriek, *Kerk Elen. Onderhoudswerken dak – 1^e fase*, 'Februari 1994: eindafrekening dringende onderhouds- en vernieuwingswerken dak kerk Elen door Benny Bogaerts, van aannemersbedrijf bvba BODAK', 1994.

--, '1992: behandeling tegen houtaantastende insecten door Sanitec', 1992.

--, 'Brief arch. Peters aan kerkfabriek', 1992.

--, 'Brief arch. Peters aan kerkfabriek', 1992.

--, 'Brief arch. Peters aan kerkfabriek', 1991.

--, 'Brief arch. Peters aan kerkfabriek', 1991.

--, 'Brief arch. Peters aan kerkfabriek', 1991.

--, 'Brief arch. Peters aan Bogaerts', 1991.

--, 'Vorderingsstaten werken Bogaerts', 1991.

--, 'Aanvangsbevel werken op 3 juni 1991', 1991.

--, 'Brief arch. Peters aan Kalders, Dilsen-Stokkem', 1991.

- , 'Lastenboek werken', 1991.
- Archieven Kerkfabriek, *Kerk Elen 1.*, 'Foto's demontage puntedak kerktoren', 1995.
- , 'Plaatsbeschrijving van de Sint-Pieterskerk te Dilsen-Stokkem, 19 oktober 1994', 1994.
- , 'Inventaris van de Sint-Pieterskerk te Elen Dilsen-Stokkem – 24 oktober 1994', 1994.
- , 'Brief Corvers-Vrancx aan architect Peters – 7 oktober 1993', 1993.
- , 'Vier inschrijvers aanbesteding', 1993.
- , 'Ereloonovereenkomst werken', 22 oktober 1993.
- , 'Brief geschied- en heemkundige kring Elen', 19 oktober 1993.
- , 'Advies brandweer', 10 september 1993.
- , 'Résumé van de begroting', 6 april 1993.
- , 'Lastenboek en meetstaat', 26 januari 1988.
- , 'Plannen restauratie', s.d..
- , 'Plannen aanpassing koor', s.d.
- Archieven Kerkfabriek, *Inspectierapport bouwkunde Sint-Pieterskerk Elen*, 2002.
- Archieven Kerkfabriek, *Foto's toren van kapel H. Rita van Sipernau*, s.d..
- Archieven Kerkfabriek, *Kerk Elen 3. Bestek, briefwisseling torenspits, parochie*, 'Vorderingsstaat 8bis – november 96. Brief arch. Peters aan Corvers-Vrancx', 1998.
- , 'Vorderingsstaat 8bis – november 96. Definitieve oplevering werken Corvers', 1998.
- , 'Vorderingsstaat 8bis – november 96. 'Fax Corvers aan Peters', 1997.
- , 'Vorderingsstaat 8bis – november 96. 'Plannen Peters inkomdeur kerk', 1997.
- , 'Vorderingsstaat 8bis – november 96. 'Proces-verbaal voorlopige oplevering werken Corvers', 1997.
- , 'Kerkramen', 21 oktober 1996.
- , 'Kienavond 20 april 1996 om geld in te zamelen voor de restauratie', 1996.
- , 'Vraag om giften voor betaling meerkost nadat afname kerktoren onverwachts noodzakelijk bleek door de slechte staat van de houten draagstructuur', 1995.
- , 'Briefwisseling torenspits. Brief ing. Noens', 13 juni 1995.
- , 'Briefwisseling torenspits. Detaillering en beschrijving uit te voeren uilenkasten', 20 mei 1996.
- , 'Briefwisseling torenspits. Offerte van firma Colemont voor de vernieuwing van de rookgassenpijp van de verwarmingsketel – 1996', 9 mei 1996.
- , 'Briefwisseling torenspits. Brief arch. Peters', 1996.
- , 'M.D., 'Opnieuw problemen met Sint-Pieterskerk in Elen', *Het Belang van Limburg*, 13-14 april 1996.
- , 'M.D., 'Gloednieuwe spits op kerktoren Elen', *Het Belang van Limburg*, 16-17 maart 1996.
- , 'M.D., 'Haan en torenspits nog niet op kerk van Elen', *Het Belang van Limburg*, s.d.
- , 'M.D., 'Kerk van Elen blijft nog drie maanden zonder spits', *Het Belang van Limburg*, 10 maart 1995.
- , 'Brief arch. Peters: plan met detail van de nieuwe torenspitsconstructie', 1995.
- , 'M.D., 'Elen krijgt een nieuwe torenspits', *Het Belang van Limburg*, december 1994.
- , 'M.D., 'Kerk van Elen gesloten wegens instortingsgevaar', *Het Belang van Limburg*, december 1994.

- Archieven Kerkfabriek, *Kerk Elen 4.*, 'M.D.', 'Brief Kerkfabriek Sint-Pieter Elen', april 1996.
- , 'Onderzoek van een bliksemafleiderinstallatie door technisch bureau Verbrugghen', 3 maart 1997.
- , 'Lastenboek Peters 'dringende dakvernieuwings- en geschiktmakingswerken aan de Sint-Pieterskerk te Elen' + plannen', 1993.
- , 'Schorsing werken – voorlopige oplevering; Beraadslaging kerkfabriek', oktober 1996.
- , 'Vorderingsstaten 20 en 6 bis. Gevelplannen met aanduiding te herstellen gevelmetselwerk', augustus 1996.

PROVINCIAAL ARCHIEF LIMBURG

- Provinciaal archief Limburg, *Werken Elen kerk*, 1840-1935, 1.
- Provinciaal archief Limburg, *Kerktoeren herstel. Monumenten en landschappen*, 1948, 3.
- Provinciaal archief Limburg, *Monumenten en landschappen. Herstellingswerken*, 1956, 6.
- Provinciaal archief Limburg, *Kerkschildering*, 1958, 7.
- Provinciaal archief Limburg, *Centrale verwarming*, 1958, 8.
- Provinciaal archief Limburg, *K.F. Elen. Herbouwen van toren en vergroting van kerk*, 1836-1851, 261.
- Provinciaal archief Limburg, *Kerkfabriek van Eelen. Restauratie en vergroting*, 1885-1895, 262.
- Provinciaal archief Limburg, *Eglise à Elen, restauration. Herstellingswerken*, 1907-1911, 263.
- Provinciaal archief Limburg, *Elektrische verlichting*, 1924-1925, 264.
- Provinciaal archief Limburg, *Werken*, 1929-1930, 265.
- Provinciaal archief Limburg, *Toren. Werken*, 1933, 266.
- Provinciaal archief Limburg, *Herstel dak*, 1934-1936, 267.
- Provinciaal archief Limburg, *Elen. Kerktoeren. Werken*, 1947-1952, 268.
- Provinciaal archief Limburg, *Kerk. Herstellingswerken*, 1955, 269.
- Provinciaal archief Limburg, *KF Elen. Kerk, veranderingswerken*, 1956-1960, 270.
- Provinciaal archief Limburg, *Elen, verwarmingsinstallatie*, 1958, 271.
- Provinciaal archief Limburg, *Herstel dak*, 1979, 272.
- Provinciaal archief Limburg, *Plaatsen van geschilderde vensters en communiebank. Predikstoel*, 1889-1894, 278.
- Provinciaal archief Limburg, *Coffre-fort. Brandkoffer*, 1898-1899, 279.
- Provinciaal archief Limburg, *Kerkuurwerk toren*, 1913-1914, 280.
- Provinciaal archief Limburg, *Plaatsen van kruisweg*, 1913-1921, 281.
- Provinciaal archief Limburg, *Herstel van orgel*, 1914, 282.
- Provinciaal archief Limburg, *Schildering – verkoop ener kast*, 1938-1939, 283.
- Provinciaal archief Limburg, *Orgel werken*, 1942, 284.
- Provinciaal archief Limburg, *Schilderwerken*, 1958, 285.
- Provinciaal archief Limburg, *Klok oorlogsschade*, 1974, 286.
- Provinciaal archief Limburg, *Schilderwerken*, 1980, 287.

1. GESCHIEDENIS VAN ELEN

Het Maaslandse dorp Elen, tegenwoordig deelgemeente van Dilsen-Stokkem, wordt reeds vermeld in een oorkonde van omstreeks 1150. Vondsten uit de steen- en bronstijd wijzen zelfs op een prehistorische bewoning.

De naam Elen zou afgeleid zijn van Helle of Halina, wat harde grond betekent. De ondergrond van de streek bestaat voornamelijk uit zware leem en aansluitend aan de Kempen zand en heide. De oudste kern van bewoning is terug te vinden rond de Sint-Pieterskerk, waar de grond zo'n drie meter hoger was gelegen dan de alluviale vlakke van de Maas.¹

Karel de Grote bezat in deze streek veel eigendommen. Op het einde van de 8ste eeuw schonk zijn neef Adelardus, abt van de Sint-Pietersabdij der Benedictijnen van Corbie in Picardië, vele goederen waaronder Elen aan de abdij. Zo lag de abdij aan de basis van verscheidene nieuwe parochies, waaronder Beringen, Tongerlo en Elen, alle met Sint-Pieter als patroon.²

De abdij van Corbie bleef gedurende lange tijd heer van Elen tot de abt het dorp in 1559 in erfpacht schonk aan Godfried van Bocholt, heer van Grevenbroek. Deze Van Bocholt ruilde Elen in 1612 tegen de heerlijkheid van Grenville met de Bisschop van Luik, die op zijn beurt heer van Elen werd.

Omstreeks 1671 telde het dorp ongeveer 500 inwoners, een kleine eeuw later waren dat er al zo'n 1200. In 1741 ging de heerlijkheid Elen over van de Bisschop van Luik aan Baron Thomas Cornelius van der Marck, heer van het kasteel van Sipernau. Dit kasteel, gelegen in Elen, werd door de Baron zelf gebouwd. De naam Sipernau bestond reeds eerder in de streek maar de precieze afkomst ervan is niet bekend.

Op verzoek van de weduwe van de Baron gingen de rechten op de heerlijkheid Elen vanaf 1745 terug naar de Bisschop van Luik. De volgende heren van Sipernau waren dus geen heer van Elen. Bij de Franse Revolutie verloor ook de Prins-Bisschop van Luik zijn rechten en sindsdien heeft het dorp geen heren meer gekend. Het zegel van Elen is sinds 1906 opnieuw het oude, met name de sleutel van Sint-Pieter.

2. GESCHIEDENIS VAN DE PAROCHIE SINT-PIETER

De parochie Sint-Pieter zou reeds ontstaan zijn vóór 813. Verschillende elementen wijzen er op dat het in ieder geval één van de oudste uit de streek is.

Waarschijnlijk was het de abdij van Corbie die op het einde van de 8ste eeuw de parochie Sint-Pieter stichtte. Toch is het niet uitgesloten dat de parochie reeds eerder bestond. De streek rond Elen was immers reeds in de 7de eeuw grotendeels gekerstend dankzij de Heilige Lambertus. De eerste lokale kerken kregen

¹ Raymond Driessen, *"En gaat van langsom beter". Elen, een maasdorp, midden vorige eeuw*, Geschied- en heemkundige kring Elen, Elen, 1987: 14.

² Ceulemans, Christina, R. Didier en J. Gerits, *Laatgotische beeldsnijkunst uit Limburg en grensland*, tent.cat., Provincie Limburg. Culturele aangelegenheden, Sint-Truiden, 1990: I.4.

bij voorkeur als patroon de Heilige Maagd, Petrus of Johannes de Doper en Evangelis, of nog de plaatselijke heiligen Lambertus en Servatius. Dit is ook het geval in Elen.³

De Sint-Petruskerk is een parochiale en decimale kerk, waaraan de andere kerken in de streek ondergeschikt zijn. Een dergelijke moederkerk is normaal gezien de eerste gestichte in de streek. Een geschrift van Hendrik van Leyen, de Prins-Bisschop van Luik in de 12de eeuw, duidde de parochie ten slotte aan als al lang bestaande.

3. DE SINT-RITAKAPEL VAN HET KASTEEL SIPERNAU

De oorsprong van het goed Sipernau is onbekend. Sommige bronnen situeren de oudste vermelding rond 1295, andere menen het reeds terug te vinden vanaf de 8ste eeuw.

Vanaf 1259 zijn wel zowat alle opeenvolgende bewoners bekend. Baron van der Marck liet in het begin van de 18de eeuw het huidige kasteel bouwen.

Baron van der Liliën, heer van Sipernau, vluchtte tijdens de Franse Revolutie weg uit zijn kasteel waarna het verbeurd werd verklaard. De volgende bewoner was Jonkheer de Bors d'Overen die er stierf in 1837. De zoon van zijn schoonbroer Theodoor H.H. Olislagers (1787-1861) nam daarop het kasteel over en voegde er een verdieping en toren aan toe en verbouwde het in de vroege neogotiek in Engelse stijl, vrij ongewoon in deze streek. Olislagers liet het kasteel na aan Gravin de Malet de Coupigny, echtgenote van Alexander Graaf d'Alcantara. Deze verkocht het kasteel in 1884 aan Ridder Hendrik Powis de Tenbossche en Gravin de Theux de Meilandt. Deze lieten in 1889 de kapel bouwen in neoromaanse stijl, tegen de zuidelijke zijgevel. De ontwerper ervan is niet gekend.⁴ Het goed bleef eigendom van de familie Powis de Tenbossche tot het in 1952 verkocht werd aan de huidige eigenaars, de familie Bokken. Een deel van de gronden werd apart verkocht en verkaveld.

Vandaag is het kasteel van Sipernau een beschermd monument. Vooral de aparte neogotische stijl en de mergelstenen gesculpteerde details maken het een bijzonder gebouw. Aan de rechterzijde van het kasteel bevindt zich de afzonderlijk toegankelijke kapel in dezelfde stijl. Deze kapel, gewijd aan de Heilige Rita, patroon van de hopeloze gevallen, is eigendom van de kerkfabriek. Het is apart toegankelijk en open voor bedevaarders. Het gebouwtje werd recent gerestaureerd na jaren van leegstand. Oorspronkelijk beschikte het over een kleine toren, een zogenaamde dakruiter, maar deze is sinds vele jaren verdwenen.

Het interieur van de kapel vertoont vele gelijkenissen met de Sint-Pieterskerk van Elen: de houten zoldering kreeg een gelijkaardige schildering met veel symbolische elementen en ook de glasramen zijn te vergelijken met deze van de kerk. Het beeld van de Heilige Rita op het altaar zou een kopie zijn van het origineel in privébezit.

³ NN., *ELEN*, boek handgeschreven: 'Geschiedenis van Eelen', s.d.

⁴ Schlusmans, Frieda, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 19n1: Provincie Limburg, Arrondissement Maaseik, Kantons Bree-Maaseik*, Turnhout, 2005: 260-270.

4. BOUWGESCHIEDENIS VAN DE SINT-PIETERSKERK

De Sint-Pieterskerk van Elen werd gebouwd in 1644 in classicistische stijl. Het verving op dat ogenblik een ouder kerkgebouw dat vermoedelijk op dezelfde plaats stond. Over dit oorspronkelijke bouwwerk is niets bekend.⁵ Mogelijk was de stijl verwant met deze van de moederkerk van de abdij van Corbie.

In het begin van de 19de eeuw, kende de westelijke toren van de 17de-eeuwse kerk stabiliteitsproblemen. Provinciaal architect Lambert Jaminé (1800-1871) stelde dat deze toren, gedeeltelijk in gerolde grès en silex, ouder was dan de overige 17de eeuwse kerk. Bij de bouw in 1644 zou de bestaande, mogelijk romaanse, toren van Maaskeien reeds in slechte toestand geweest zijn en werd het parement versterkt met baksteen van gemiddeld 55 cm dikte. De toren zou in 1644 ook verhoogd zijn met zo'n 7 meter witte steen van Sibbe (Sibbe)⁶ om overeen te stemmen met het nieuwe dak van de kerk dat hoger was dan het oude. Vele latere verbouwingen en aanpassingen laten weinig over van het 17de-eeuwse kerkgebouw.

In 1836 stelde de kerkfabriek architect J.N. Chevron uit Luik aan om de barsten in het gebouw te inspecteren. Chevron stelde vast dat de barsten in de toren vrij problematisch waren. De toren bleek slecht gebouwd te zijn en zich af te scheuren van de rest van de kerk. Hij raadde aan de toren af te breken om de veiligheid te garanderen. De vastgestelde barsten in de gewelven vormden zijns inziens geen probleem.

Nog hetzelfde jaar werden de plannen voor de afbraak en reconstructie van de toren goedgekeurd. Architect en kerkfabriek maakten plannen om tegelijkertijd ook de vergroting van de kerk uit te voeren. De feiten liepen evenwel voor op de plannen en de toren stortte in 1837 gedeeltelijk in. De overeind gebleven muurdelen bleken in een dergelijke toestand dat een verdere instorting met schade aan de volledige kerk tot gevolg niet denkbeeldig was. De meetstaat voor het bouwen van de nieuwe toren omvatte onder meer zandsteen van Sibbe, leienbedekking, recuperatie van het bestaande doksaal en de bestaande toegangsdeur. De werken voorzagen ook het verhogen met één trede van de vloer van het koor, waarvan het niveau op dat ogenblik gelijk was met de rest van de kerk.

In een brief verklaarde Jaminé de problemen met de toren als volgt. De verhoging van de toren in 1644 zorgde voor een bijkomende belasting waardoor de bakstenen versterking rond het oorspronkelijke metselwerk zich had losgemaakt van het parement en in haar val de oude muren dreigde mee te sleuren. Aan de westzijde was de torengewel op die wijze reeds ingestort. Jaminé raadde de onmiddellijke afbraak aan van de toren en stemde eveneens in met de noodzaak de kerk te vergroten. Het plan van Chevron werd afgekeurd door de Commissie, waarop Jaminé zelf een plan en meetstaat opmaakte.

In 1838 werd de afbraak van de toren op vraag van de gemeente goedgekeurd. Intussen gebeurde de toegang tot de kerk langs de zuidzijde. De afbraak van de toren omvatte volgende werken. De oude klokken moesten herbruikt worden evenals zoveel mogelijk van de leien, van de steunbalken van de klokken en van de gedemonteerde witte steen en baksteen. De muren van de toren werden afgebroken tot op 30 cm onder het niveau van de kerkvloer. Het metselwerk in grès en silex diende te worden afgebroken zonder oog op

⁵ Driessen 1987: 14.

⁶ Waarschijnlijk wordt hiermee de Maastrichtse mergel- of tufsteen bedoeld uit de groeven van Sibbe. Volgens de *Atlas natuursteen in Limburgse monumenten* zijn er in de kerk van Elen naast Maastrichtersteen ook Maaskalksteen en Petit Granit terug te vinden.

herbruik. De muur die aansloot aan de kerk mocht maar worden afgebroken tot op de hoogte van de muurplaat van de zijdelingse wanden. De open topgevel die zo ontstond zou worden dichtgemaakt door middel van een dennenhouten structuur.

De plannen voor de heropbouw van de toren en de vergroting van de kerk werden in dezelfde periode aanvaard. De werken werden toegekend Gaspard van Deuren uit Maaseik.

In de daaropvolgende jaren werden de werken uitgevoerd aan de kerk. Er was daarbij ook sprake van het bezetten van het koor en het vernieuwen van het dak van de kerk en het koor. Bijkomend op de plannen was een kroonlijst in 'Naamse steen' geplaatst boven de ingang van de toren en ankers en balken in de achthoekige toren.⁷ In 1840 kwam architect Jaminé de werken inspecteren. In zijn verslag noteerde hij dat de pilasters, hoekstenen en ander decorum in witte steen van de groeve van Sibbe werden uitgevoerd. In 1841 werd gevraagd ook de vloer van de kerk te herleggen. Het daaropvolgende jaar vroeg de kerkfabriek om bijkomende subsidies voor grote herstellingswerken en de afwerking van de kerk. De bouw van de nieuwe toren in neoclassicistische stijl werd vermoedelijk voltooid rond 1842. Het is niet duidelijk volgens welke plannen dit gebeurde. In die periode werd ook de kerkvloer vernieuwd, het rechterzijaltaar werd vervangen en een nieuwe kruisweg werd geplaatst.⁸

In 1851 bleek de zinken bedekking van de kerktoren los te komen en naar beneden te vallen. Het zink diende te worden vervangen door leien om het onderliggende timmerwerk te beschermen. Ook de plint van de westgevel vroeg om herstelling. Aangeraden werd deze te voorzien van een latei in natuursteen tegen het vocht.

In 1866 vroeg de kerkfabriek opnieuw subsidies aan voor de heropbouw van de kerktoren. Dit is verwarrend: werd de kerk heropgebouwd in de jaren 1840-1845 en werden de subsidies na datum aangevraagd?

Een brand in 1881 verwoestte de sacristie en het dak van het koor. De noodzakelijke heropbouw leidde tot de opmaak van plannen om de kerk tegelijkertijd te vergroten. Het eerste ontwerp uit 1886, bestaande uit de bouw van twee zijbeuken, twee sacristieën en de restauratie van het dak van het koor, werd aanvaard door provinciaal architect-interimaris Léon Jaminé maar door de Koninklijke Commissie van Monumenten en Landschappen afgewezen. De Commissie achtte de oplossing voor de regenwaterafvoer van het oude schip niet overtuigend en adviseerde de kerkfabriek het schip af te breken en enkel toren en koor te bewaren. De Commissie meende ook dat de nieuwe kerk in de stijl moest zijn van de westgevel.⁹ Het bouwen van een geheel nieuwe kerk was voor de kerkfabriek echter financieel niet haalbaar.

Het plan van architect Jaminé, dat niet veel meer dan de aanbouw van een tweede sacristie voorzag, werd door een volgende pastoor afgewezen. Daarop maakte architect Mathieu Christiaens uit Tongeren in 1887 een nieuw plan op in gotische stijl dat bestond uit een nieuw koor met driezijdige abscons, een kruisbeuk en twee sacristieën. Opnieuw verkoos de Commissie een nieuwbouw. Christiaens maakte dan een plan op voor een volledig nieuwe kerk. Het bestond uit een koor met twee traveeën en een driezijdige abscons,

⁷ Provinciaal archief Limburg, *Werken Elen kerk*, 1840-1935, 1.

⁸ Driessen 1987: 128.

⁹ Provinciaal archief Limburg, *Kerkfabriek van Eelen. Restauratie en vergroting*, 1885-1895, 262.

geflankeerd door twee sacristieën, een transept met vlakke sluiting, een schip met vijf traveeën volgens de bestaande proporties en een zware westelijke toren met ronde traptoren en vijfhoekige doopkapel. Het ontwerp kreeg een hele reeks opmerkingen van provinciaal architect-interimaris Léon Jaminé. Zo verkoos hij het gebruik van eikenhout boven het voorgeschreven Noords dennenhout, en het gebruik van natuursteen boven baksteen voor de omlijsting van de toegangen en de sokkel.¹⁰ Dankzij de tussenkomst van de heer Helleputte, lid van de Commissie, zou het plan worden goedgekeurd. De Commissie trad Jaminé evenwel bij in het gebruik van natuursteen voor de cordonlijsten van de sokkel.¹¹

Om de verlenging van de kerk te realiseren, diende het perceel aan de koorzijde uitgebreid te worden met twee belendende percelen. Het ene behoorde reeds toe aan de kerkfabriek, het andere werd in 1888 geruild voor een elders gelegen grond met de particuliere eigenaar. De uitvoering van de plannen werd toegewezen aan aannemer Mathijs Bollen.

Het koor en de bestaande sacristie, de gevel van het schip en een deel van de muur tussen koor en schip werden afgebroken. In de plaats kwamen transept, koor en twee sacristieën, waarvan één onderkelderd. Het timmerwerk werd uitgevoerd in Noords dennenhout, het cordon van het basement in arduin van de groeven van Vinalmont of gelijkwaardig. In mergelsteen van de groeven van Sibbe werden voorzien het cordon onder de vensters aan de binnenzijde van het koor, de kapitelen van het koor, de plinten en kapitelen van de kolommen en de kraagstenen van het transept. De gewelven werden opgebouwd uit geschaafde Noordse dennen planken. Het schrijnwerk kon zowel in eik als in Noordse den worden uitgevoerd. De nieuwe vloer van het transept zou bestaan uit zwarte geslepen stenen uit de groeven van Basècles en grijze geslepen granietstenen. De tegels van de vloer van het koor zouden worden geleverd door de kerkfabriek. Glas-inloodramen waren niet voorzien in de aanneming, wel doorschijnend en kleurloos glas.¹²

In 1889 vroeg de kerkfabriek een tussenkomst van staat en provincie om drie glasramen te kunnen bekostigen. De twee glasramen met de Heilige Harten van Jezus en Maria en de Heilige Petrus van Alcantara en Theresia werden geschonken door respectievelijk Ridder Powis de Tenbossche en Graaf d'Alcantara, het derde met de patroonheiligen van de parochie, Petrus en Carolus Borromeus, was volgens de kerkfabriek noodzakelijk als pendant van het laatste glasraam.¹³ In een advies merkte Léon Jaminé op dat de glasramen ontworpen waren in late 14de-eeuwse stijl met 15de-eeuwse architecturale details, terwijl de nieuwe kerk eerder aansloot bij de stijl van de vroege 14de eeuw.¹⁴ De glasramen waren het werk van het Brusselse atelier van de Duitse Firma Dr. Oidtmann en Compagnie. Heinrich Oidtmann I (1838-1890) stichtte het atelier in Linnich vermoedelijk rond 1857 in een neogotische context. Vanaf 1860 werkte hij ook aan de restauratie van kerken. Hijzelf en later zijn zoon Heinrich II onderscheidten zich van andere

¹⁰ Provinciaal archief Limburg, *Kerkfabriek van Eelen. Restauratie en vergroting*, 'Brief Léon Jaminé aan de gouverneur, 1888', 1885-1895, 262.

¹¹ Provinciaal archief Limburg, *Kerkfabriek van Eelen. Restauratie en vergroting*, 'Brief Commission royale des Monuments aan de gouverneur, 1888', 1885-1895, 262.

¹² Provinciaal archief Limburg, *Kerkfabriek van Eelen. Restauratie en vergroting*, 'Begroting van kosten voor het bouwen eener nieuwe koor, een transept en twee sakristeyen der parochiale kerk te Eelen door M. Christiaens, 1888', 1885-1895, 262.

¹³ Archieven Kerkfabriek, *Beraadslagingen van het kerkfabriek van Eelen aangaande de vergrootings- en herstellingsw. uit te voeren aan de parochiekerk*, 1887-1891.

¹⁴ Provinciaal archief Limburg, *Plaatsen van geschilderde vensters en communiebank. Predikstoel*, 'brief Jaminé, 1889', 1889-1894, 278.

glazeniers door hun investering in wetenschappelijk onderzoek. Hierdoor ontwikkelden ze een goedkopere en snellere productiemethode, die al gauw succes kende. In 1885 opende het bedrijf een afdeling in Brussel, in 1886 in Berlijn. Hun catalogus beschikte over een uitgebreid gamma van ongekleurde, gekleurde en historiserende glasramen.¹⁵

De nieuwe kerk, door geldgebrek maar gedeeltelijk gerealiseerd, werd plechtig ingezegend in augustus 1889. In 1890 richtte blikseminslag schade aan aan de spits van de kerktoeren. De herstelling was noodzakelijk. Het nieuwe schip en de nieuwe toren, zoals voorgesteld in het plan van Christiaens, konden nog steeds niet uitgevoerd worden door geldgebrek. De uitbreiding van de kerk in de voorgaande jaren stemde niet geheel overeen met het oude gedeelte. Het bestaande gewelf was vier meter lager en de vorm en bouwwijze van de vensterramen waren verschillend. De kerkfabriek koesterde plannen het schip zodanig aan te passen dat het aansloot bij het nieuwe gedeelte. Het gewelf werd als weinig waardevol beschouwd. De ramen van het schip waren in slechte staat en de vervanging was noodzakelijk.¹⁶ Architect Christiaens uit Tongeren maakte in die zin plannen, bestek en lastenboek op, die werden goedgekeurd door de gemeente. Ook provinciaal architect Léon Jaminé meende dat de plannen meer licht en lucht zouden brengen in de huidige kerk. De heer Helleputte van de Commissie kwam ter plaatse kijken of het mogelijk zou zijn het gewelf van het schip op dezelfde hoogte te brengen als kruisbeuk en koor zonder het dak te moeten afbreken. Helleputte meende dat dit kon en zou het plan steunen tegenover de Commissie.

De nodige geldmiddelen werden bekomen dankzij schenkingen van parochianen en de verzekeringsomvang na aanleiding van de bliksemschade aan de toren. In de plannen van Christiaens werd de bestaande koepel op de toren, bekend als “de peperbus”, vervangen door een achtkantige spits. De kruisribgewelven van het schip werden vervangen door een houten gewelf; de ramen van het schip werden aangepast aan de stijl van het koor en het transept en voorzien van groen glas; de dakgoten, dakvensters en nokpannen van het schip werden vernieuwd en de gevel tussen schip en transept werd voorzien van arduinen dekstenen. In het bestek zijn ook 56 arduinen dekstenen voorzien voor de steunberen. Voor het gewelf van het schip werd gebruik gemaakt van Noordse den, voor de torenspits inlands eikenhout. De oude balken aan de voet van de spits bleven behouden. Het oude kruis werd vervangen door een nieuw smeedijzeren kruis met vergulde haan. De dorpels van de ramen werden verlaagd, de platte bogen vervangen door spitsbogen en de vensters werden voorzien van twee lijsten met geprofileerde baksteen. Na het uitbreken van het oude gewelf diende de deur tussen de toren en de kerkzolder te worden dichtgemetseld en hoger gemaakt. De muurpilasters van het schip werden uitbroken.¹⁷ De werken werden uitgevoerd door J. B. Dalemans.¹⁸

¹⁵ Lecocq, Isabelle en Marina Barbero, ‘La création de vitraux à l’atelier Oidtmann et quelques considérations sur la conservation-restauration’, *Art&Fact*, 16(1997): 132-148.

¹⁶ Provinciaal archief Limburg, *Kerkfabriek van Eelen. Restauratie en vergroting*, ‘Verslag zitting fabrieksraad der gemeente Eelen, 1890’, 1885-1895, 262.

¹⁷ Provinciaal archief Limburg, *Kerkfabriek van Eelen. Restauratie en vergroting*, ‘Kohier van lasten en voorwaarden aangaande de herstellingswerken aan de parochiale kerk te verrichten door M. Christiaens, 1889’ en ‘Begroting van kosten voor de hernieuwing der torenspits, de herstelling der oude beuk der kerk en de voltooiing der werken der kruisbeuk door M. Christiaens, 1890’, 1885-1895, 262.

¹⁸ Provinciaal archief Limburg, *Kerkfabriek van Eelen. Restauratie en vergroting*, 1885-1895, 262.

In 1891-1892 werd de kerk voorzien van een communiebank en een preekstoel van de hand van beeldsnijder Pierre Peeters uit Antwerpen, een schenking van Elenaar François Lenders.¹⁹ Op vraag van de pastoor verwerkte Peeters een voorstelling van het Laatste Avondmaal en de geschiedenis van het feest van het Heilige Sacrament in het Bisdom Luik in de communiebank. De zijaltaren werden in dezelfde periode hersteld en het 15de-eeuwse Sint-Petrusbeeld, dat zich op zolder bevond, werd gerestaureerd door Peeters en terug in de kerk geplaatst. Verscheidene nieuwe beelden werden aan de kerk geschonken.

De werken aan het schip en de toren, uitgevoerd door meester-metselaar Math. Dalemans uit Maaseik, werden voltooid in 1900. Op basis van gratis geleverde plannen van de heer Gustaaf Meunier, oud-leerling van de Sint-Lucasschool, zorgde de pastoor op eigen verantwoordelijkheid voor een aangepaste schildering van het koor. Zo kon hij de parochianen aanzetten bij te dragen voor de volledige schildering van de kerk. Aldus gebeurde en in juli 1900 werd de kerk plechtig ingewijd.²⁰

In 1907 stelde de kerkfabriek vast het schilderwerk van de binnenmuren van het koor en de kruisbeuk beschadigd waren door opstijgend vocht. De oude muren van het schip tussen toren en kruisbeuk dienden hersteld en hervoegd te worden. Eind 1908 startten de werken: de herstelling van binnen- en buitenmuren, het aanleggen van een trottoir rondom de kerk en enkele kleinere werken. De binnenmuren van koor en transept werden afgekapt en herbepoeterd, aan de buitenzijde werd het voegwerk hersteld, in hoofdzaak van koor, transept en sacristieën. Het oude trottoir rond de 'oude kerk' werd hersteld en een nieuw pad werd aangelegd rond koor, transept en sacristieën.²¹

In 1913 werd het ontwerp goedgekeurd van het huis K. Beyaert uit Brugge voor een kruisweg in gotische stijl, naar de kruisweg van de hoofdkerk van Antwerpen van kunstschilder Henderikx.²²

In de loop van de 20ste eeuw werden verscheidene herstellingswerken uitgevoerd aan de kerk. In 1933 stelde stadsarchitect Karel Gessler uit Maaseik plan en bestek op voor het herstellen van de toren. De werken werden uitgevoerd door Jos Thelen uit Maaseik.²³ De daken werden hersteld in 1935 naar ontwerp van Karel Gessler: de leienbedekking moest vernieuwd worden en de hanggoten waren zodanig versleten dat ze moesten vervangen worden. Op de plannen van Gessler zijn dakvensters zichtbaar die vandaag verdwenen zijn. Volgens het bestek dienden vijf dakvensters hersteld te worden. Tijdens de werken, uitgevoerd door Scholts en Thelen, bleken ook de kroonlijsten aan vernieuwing toe en moesten verscheidene vochtplekken in de muren worden hersteld.²⁴ In 1948 maakte Karel Gessler opnieuw plannen op voor het herstel van de kerktoren: in hoofdzaak ging het om het vernieuwen van de dakbedekking. De werken, uitgevoerd door Frans Cober uit Bree, omvatten daarnaast onder meer het herstellen van kruis en

¹⁹ Archieven Kerkfabriek, *Beraadslagingen van het kerkfabriek van Eelen aangaande de vergrootings- en herstellingsw. uit te voeren aan de parochiekerk*, 1887-1891.

²⁰ Archieven Kerkfabriek, *Eene korte schets over de vergrootings- en herstellingswerken der parochiekerk van Eelen door pastoor Breemans*, 1905.

²¹ Provinciaal archief Limburg, *Eglise à Elen, restauration. Herstellingswerken*, 'Groote herstellingwerken uit te voeren aan de binnen- en buitenmuren van de kerk der gemeente Eelen en verder andere werken rondom de kerk zoo als het maken van een trottoir en plaatsen van afvoerbuizen, enz. Door M. Dalemans', 1907-1911, 263.

²² Provinciaal archief Limburg, *Plaatsen van kruisweg*, 1913-1921, 281.

²³ Provinciaal archief Limburg, *Toren. Werken*, 1933, 266.

²⁴ Provinciaal archief Limburg, *Herstel dak*, 1934-1936, 267.

wijzerplaten van de klok en het vervangen van de oude vloer in het portaal door tegels in Petit Granit.²⁵ In de jaren '50 werden allerlei herstellingswerken uitgevoerd aan onder meer de daken, de goten, de kroonlijsten. Architect J.B. Ceuppens uit Rotem maakte in 1956 plan en bestek op voor verbeteringswerken aan de buitengevels, de doopvont, het portaal en de trap. Aannemer Mathieu Hermans voerde een aantal meerwerken uit zoals de aanleg van een nieuw trottoir naast de toren en het dichtmaken van de deur tussen het portaal en de doopkapel.²⁶ In 1958 maakte Ceuppens een plan op voor de binnenschilderwerken van muren en schrijnwerk in grijstinten en het vernissen van de zolderingen.²⁷ De kerk werd in die periode ook geschilderd en voorzien van een centrale verwarming.²⁸ In 1978 waren er zodanige lekken in het dak en de goten dat het schilderwerk in de kerk beschadigd was. De heer Timmermans uit Zutendaal voerde nog datzelfde jaar de herstellings- en binnenschilderwerken uit.²⁹

5. RECENTE RESTAURATIEWERKEN

In het begin van de jaren '90 voerde aannemer Benny Bogaerts dringende onderhouds- en vernieuwingswerken uit aan de kerk, volgens plannen van architect Pol Peters uit Dilsen-Stokkem. Het ging onder meer over het schilderen van de kroonlijst, het plaatsen van roofing en dergelijke meer.

In 1991 meldde architect Peters dat een aantal kepers van de kapconstructie ter hoogte van de nok zo sterk aangetast waren door rot, houtworm en huisboktor dat een deel diende vervangen te worden. Het hout op de zolder van de kerk werd waar nodig hersteld. Het hout in het koor en de dwarsbeuk werd behandeld tegen insecten en het plafond langs de bovenzijde gereinigd. Het kapwerk van het schip bleek in eikenhout maar in de dwarsbeuk en in de absceis van het koor was ook naaldhout gebruikt. Het was dit naaldhout dat het sterkst aangetast was. Het dakbeschot in loofhout (olm of iep) bleek in goede staat. Voor het zware duivenprobleem, in hoofdzaak op de toren, stelde Peters de plaatsing voor van een duivenwering.³⁰ De frontdriehoek diende eveneens hersteld en geschilderd te worden.

In 1991 werden ook de werken besteld voor de aanpassing van de elektrische installatie van de kerk en het leveren en aansluiten van een digitale programmatie van de klokken.

In 1993 maakte architect Peters plannen en bestek op voor de 'dringende dakvernieuwings- en geschiktmakingswerken' aan de Sint-Pieterskerk.

Het programma omvatte onder meer het vernieuwen van de daken van het schip en de toren met natuurleien, het plaatsen van ventilatie en uilenkasten, het voorzien van koperen dakgoten voor het schip, de reiniging, hydrofugebehandeling en herstelling van de gevels, zwambestrijding in de sacristie en de muurkruin van het schip, het herinrichten van de berging (hulpsacristie) met plaatsen van een toilet en

²⁵ Provinciaal archief Limburg, *Elen. Kerktoren. Werken*, 'Lastenboek ontwerp voor het herstellen van de toren der parochiale kerk door Karel Gessler, 1947-1952, 268.

²⁶ Provinciaal archief Limburg, *Kerk. Herstellingswerken*, 1955, 269.

²⁷ Het bestek schrijft voor: muren en muurvlakken schip (cementgrey); zijbeuk (pearl grey); plint (grey); ramen (chinese grey); muur achter orgel (pearl grey); kroonlijsten en pilasters (alice blue); sacristie en bergplaats-doorgang (cementgrey); portaal (pearl grey); schrijnwerk binnen en buiten (red brown). Provinciaal archief Limburg, *Schilderwerken*, 1958, 285.

²⁸ Provinciaal archief Limburg, *Elen, verwarmingsinstallatie*, 1958, 271.

²⁹ Provinciaal archief Limburg, *Herstel dak*, 1979, 272.

³⁰ Duivenweringssysteem Depigeonal.

handwasbak, het voorzien van een uitgietsbak, het herstel van het pleisterwerk en het schilderen van het interieur, het voorzien van nieuwe vensterramen in PVC met dubbel glas (tien stuks), herstel van het glasraam in het koor en de heraanleg van de stoepen rondom de kerk.

Naast de uitgevoerde plannen voor het inrichten van een toilet in de berging aan de noordzijde van het koor, maakte Peters ook een niet-uitgevoerd ontwerp voor de herinrichting van het koor, waarbij deze als een van de kerk afgesloten catecheseruimte en winterkapel zou kunnen gebruikt worden. Op de restauratieplannen is rechts van de hoofdtoegang van de kerk nog een schoorsteen zichtbaar die diende verwijderd te worden.

De plaatsbeschrijving opgemaakt in 1994 geeft een beeld van de toenmalige toestand van de kerk. De natuurstenen vloertegels vertoonden veel tekenen van slijtage. Op de wanden waren op verscheidene plaatsen sporen van vochtindringing zichtbaar. Van de glasramen waren verscheidene panelen gebroken.³¹ De sacristie beschikte over een nieuw plafond en een vloer in linoleum op hout. Tegen de wanden waren op sommige plaatsen asbestplaten gezet tegen het vocht. Ook de berging aan de andere zijde van het koor was sterk aangetast door het vocht. Op het doksaal was vasttapijt geplaatst op de houten vloer. In de ruimte erachter was een nieuwe plankenvloer gelegd. In het hoofd- en zijportaal was eveneens sprake van vochtige wanden. De ramen in de beide portalen en in het stooklokaal waren beschadigd. De hardstenen vloer van het inkomportaal was sterk afgesleten.

De mergelsteen in de gevels was sterk geërodeerd met afvallende delen. Het metselwerk in handvormsteen vertoonde op sommige plaatsen uitgeregende voegen. De blauwe hardsteen in de gevels was op vele plaatsen gebarsten en fel geschelpt. Zware vochtindringing was zichtbaar op de hoek van de sacristie. De sierkammen op de nok van het dak waren zeer onregelmatig met een aantal sierkruisen ontbraken. Aan de voorzijde van de kerk bestond de stoep uit klinkers, afgeboord met lichte betonnen boordstenen. De stoepen aan de zijkanten, gegoten in beton, waren verzakt en gescheurd. Het 'Monument van de Gesneuvelden' naast de kerk vertoonde verzakte platen en een gebarsten bovenblad. Ook de omheiningsmuur vertoonde vochtschade. De druiprand van de afdekking in beton was op vele plaatsen beschadigd.

De Heemkundige Kring van Elen vroeg dat jaar aandacht voor de 350ste verjaardag van de kerk (1644-1994). Zij stelden voor in te staan voor het plaatsen van een beveiligingsinstallatie om het beeld van Sint-Pieter terug in de kerk te kunnen plaatsen. Daarnaast wilde de Kring de grafsteen van pastoor Meulenbergh afstaan op voorwaarde dat het op een gepaste plaats zou worden ingemetseld.

De restauratiewerken werden in 1994 toegewezen aan aannemer Corvers-Vrancx uit Veerle-Laakdal, die in september van dat jaar de werken startte.³² De afbraakwerken van de dakbedekking en dakbeschoot vorderden goed tot in december werd vastgesteld dat de houten balkstructuur van de torenspits veel zwaarder was aangetast dan aangenomen. De werken werden uit veiligheidsoverwegingen onmiddellijk stilgelegd. Het kantelen of instorten van de toren werd mogelijk geacht. Architect Peters stelt twee mogelijke oplossingen voor: een volledig nieuwe torenspits of een volledige vervanging van het aangetaste

³¹ Gedetailleerde beschrijving per raam, zie: Archieven Kerkfabriek, *Kerk Elen 1.*, 'Plaatsbeschrijving van de Sint-Pieterskerk te Dilsen-Stokkem, 19 oktober 1994', 1994.

hout met recuperatie waar mogelijk. In beide gevallen zou de torenspits moeten worden afgenomen. Na het afnemen van de spits werd het hout nogmaals geïnspecteerd en bleek gedeeltelijke recuperatie mogelijk. Intussen startten de restauratiewerken aan de sacristie, in hoofdzaak de zwambestrijding, de gevelbehandeling en het herstellen van het metselwerk aan de bovenzijde van de toren. Bij het uitkappen van het oude voegwerk bleek dat het metselwerk van de steunberen van het schip plaatselijk in zeer slechte staat was. Architect Peters stelde dat in een vroegere verbouwing de steunberen verbreed waren waarbij een halfsteens muurtje tegen het bestaande metselwerk werd geplaatst, nauwelijks verwerkt of verankerd. Het metselwerk van de dwarsbeuk verkeerde wel in goede staat. Bij het afkappen van het pleisterwerk in de berging naast het koor bleek dat de bestaande dwarse scheidingswand op de plankenvloer gemetseld werd en niet ingebonden in het overige metselwerk. Een deel van deze muur zou gerecupereerd worden voor het inrichten van een toilet in deze berging. Men besliste hierop de volledige wand af te breken en de metselwerkwallen van het toilet alle samen en degelijk ingebonden op te richten. Ook werden rondom de kerk stoepen aangelegd. Hierbij werden alle grafkruisen die tegen de kerk stonden en geen fundering hadden tegen de tegenoverliggende tuinmuur geplaatst. De torenlijsten in mergelsteen werden gerestaureerd met vervanging van een hoeveelheid mergelblokken. Deze lijsten vertoonden sterke algen- en mosvorming, wat door de aannemer maar moeilijk verholpen leek te worden. De ramen van de berging werden vernieuwd. De wanden van de kerk werden geschilderd.³³ Het bijpleisteren met Knauf raadde de architect af omdat de muren niet droog waren. De restauratie van de glasramen werd uitgevoerd door Warner Berckmans uit Diest. De herstelde frontoversteek moest verankerd worden met de bestaande aangepaste ankers en op de horizontale frontlijst werd het zink vervangen door koper.

In 1995 werd beslist de torenspits te vernieuwen in dezelfde structuur als de bestaande in inlandse eik. De torenuurwerken dienden te worden hersteld en bekleed met bladgoud. Achter de uurwerken werden toezichtluiken geplaatst. In 1996 werden nog een aantal bijwerken besteld bij Corvers. De offerte voor de herstelling van het gevelmetselwerk, de geveldekstenen en bijkomende schilderwerken werd aanvaard. Het afbrokkelende metselwerk van de steunberen moest worden afgebroken en verwijderd. De dekstenen in blauwe hardsteen van de drie puntgevels (?) moesten worden gedemonteerd, opnieuw geplaatst en verankerd. De sluitsteen met bloem op de zuidelijke puntgevel moest worden hersteld. Het zuidelijke galmrooster moest worden hersteld en alle galmroosters geschilderd. In 1996 werd ook gevraagd de schoorsteen te vernieuwen.

De krant *Het Belang van Limburg* berichtte uitvoerig over de meest recente restauratiecampagne aan de kerk. In december 1994 werd de torenspits van de kerk verwijderd nadat bleek dat de draagbalken zwaar aangetast waren. Burgemeester Ramakers verklaarde bij die gelegenheid dat bij de vervanging van de oorspronkelijke peperbuspits in 1891 door de huidige hoge spits de acht oude steunbalken behouden waren gebleven. Dit betekende dat de balken veel ouder waren dan aanvankelijk gedacht. Ook de verankeringen van de balken waren in slechte toestand, evenals enkele balken op de tussenverdieping.

³² Corvers specificeert het gebruik van Spaanse natuurleien SAMACA 52 OS VALES en het zwambestrijdingsproduct: MADUROX (vrij van PCP en lindiaan).

³³ Kleurkeuze voor rechtergevel schip 6555 trap 7 (Herbol), transept en plint schip: 6555 trap 6, berging: sigmulto 4932 (4234-5).

Omdat de schelpen die de spits rechthielden bovendien waren afgebroken, was de veiligheid niet meer gegarandeerd en werd de kerk tijdelijk gesloten.

In maart 1995 meldde de krant dat de kerktoren nog een tijdje zonder spits zou blijven. Omdat het prijsverschil tussen hergebruik van oude delen en een volledig nieuwe spits beperkt bleek, koos de kerkfabriek voor een nieuwe toren, die een exacte kopie zou zijn van de bestaande. In maart 1996 beschreef de krant hoe de nieuwe torenspits eindelijk op de kerk werd geplaatst. Pas in oktober 1995 had de aannemer de toestemming gekregen om een nieuwe spits te maken. De torenspits werd voorzien van een nieuwe torenhaan uit koper, van de hand van René Mussen en Henri Geelen uit Elen.

In april 1996 meldde de krant dat na twee jaar in de steigers, zoveel stenen bleken los te komen bij het verwijderen van het oude voegwerk van de acht steunberen van de kerk dat herstellingen zich opdroegen. Architect Peters lichtte toe dat de oorspronkelijke romaanse kerk in 1881 werd vergroot en omgebouwd in neogotische stijl. Bij deze werken werden de ramen aangepast met speciale vormstenen, die evenwel niet goed ingewerkt zijn in het oude metselwerk. Sommige sierstenen zijn niet ingewerkt in de muur. Bij het verwijderen van de voegen van de steunberen brokkelde een deel van het metselwerk af, waarachter je de oorspronkelijke gevoegde gevel zag. Ook werden ware lapmiddelen gebruikt, zoals het opvullen van gaten in de gevel met anderssoortig materiaal dat dan geschilderd werd in de kleur van het metselwerk. De blauwe-hardstenen afwerking van de topgevel tussen schip en dwarsbeuk vertoonde tot slot zichtbare barsten.

De slechte staat van het metselwerk van het schip en de steunberen, evenals de geveldekstenen van de spitsen en galmroosters leidde tot heel wat meerwerken. Bij een vroegere verbouwing van de kerk werden aan de steunberen hardstenen lijsten toegevoegd. Hierbij werd te weinig aandacht besteed aan het ineenwerken van het metselwerk, waardoor bij het uitkappen van de voegen, het metselwerk afbrokkelde. In de galmgaten werden uilenkasten voorzien.

In 1997 voerde aannemer Corvers een aantal bijwerken uit waaronder het plaatsen van een dakverluchting in koper voor de lessenaarsdaken links en rechts van de toren, een duivenwering op de uitkragende mergelstenen lijst van de toren, het vervangen van het zink op het dak boven de inkom door koper en het herstellen van het dak boven het monument voor de gesneuvelden.

In 1998 maakte Peters aangepaste plannen voor het vernieuwen van de inkomdeur van de kerk. In hetzelfde jaar sloeg de bliksem in in de kerk, evenwel met enkel stroomuitval tot gevolg. Architect Peters vroeg Corvers een lek ter hoogte van de biechtstoel rechts in de kerk en een overlopende daalleiding aan de sacristie te herstellen alvorens over te gaan tot de definitieve oplevering van de werken.

Monumentenwacht Limburg onderzocht de kerk in 2002 en achtte het gebouw algemeen in goede staat. Het duivenprobleem op en rond de kerk bleek evenwel nog niet opgelost.³⁴

³⁴ Gedetailleerde beschrijving van de werken. Zie: Archieven Kerkfabriek, *Inspectierapport bouwkunde Sint-Pieterskerk Elen*, 2002.

6. BESCHRIJVING

De kerk van Elen is gebouwd volgens een Latijns kruis met een toren aan de westzijde. Het beschikt over een schip zonder zijbeuken, een dwarsbeuk en een koor met drieledige absceis, geflankeerd door twee sacristieën. In 1644 gebouwd is het in de 19de eeuw bijna volledig heropgebouwd in neogotische stijl met een westbouw in neoclassicistische stijl.

De kerk is opgebouwd uit lokale baksteen met wit voegwerk met lijsten en pilasters in witte mergelsteen uit de groeven van Sibbe en plint, dorpels en afzaten in blauwe hardsteen. De houten kroonlijsten zijn rood geschilderd, de monelen van de glasramen en het schrijnwerk van de ramen zijn wit geschilderd. Het schilderwerk van de kroonlijsten is aan herstelling toe.

De westbouw bestaat uit een gesloten voorgevel ingedeeld in drie traveeën door middel van vier witstenen pilasters met ionisch kapiteel. Centraal bevindt zich de toegang: een eikenhouten deur met impost met witstenen omlijsting in klassieke stijl. De gevel wordt bekroond met een klassiek driehoekig fronton, bestaande uit houten kroonlijsten, ingevuld met baksteen, rustend op een geprofileerde architraaf. Achter dit fronton gaat een zadeldak schuil, doorsneden door de erbovenuit stekende toren. De zijgevels van de westbouw zijn op dezelfde wijze opgebouwd als de voorgevel, met stenen hoekpilasters. Hier bevinden zich wel ramen. Op het laagste niveau een centraal, klein raam met platte boog in baksteen, voorzien van een rechte arduinen dorpel, traliewerk, houten schrijnwerk en helder glas. Erboven bevindt zich een langwerpige raam met éénzelfde boog en dorpel en voorzien van een glasraam zonder monelen.

Deze westbouw vormt de basis voor de vierhoekige westtoren in baksteen met achtkantige spits. De toren bestaat uit twee delen. Het onderste is een gesloten blok, opgebouwd uit baksteen met witstenen hoekstenen en bekroond met een geprofileerde witstenen lijst, waarvan de bovenzijde overeenstemt met de hoogte van de nok van het schip. Deze lijst vertoont heel wat mosgroei.

Het bovenste gedeelte van de kerk bestaat uit baksteen zonder witstenen hoekstenen. Aan elke zijde zit een centraal galmgat met galmberden, bestaande uit een drieledige rondboog en met de witstenen lijst als dorpel. De galmberden zijn toe aan vernieuwing. Bovenaan bevinden zich steigergaten, met net eronder een rechte stenen lijst. De aanzet van het leiendak wordt gemaakt door trapvormig gemetselde baksteen. Aan de zijde van het schip beschikt het dak over een luik aan de basis en een luik dicht bij de top. Aan west- en oostzijde is een klok geplaatst op het dak. De toren wordt bekroond door een kruis met windhaan.

In de 19de eeuw werd de kerk vergroot met een kruisbeuk, een nieuw koor en twee sacristieën. De bouwnaad is duidelijk zichtbaar: de kruisbeuk is hoger dan het schip en heeft aan de westzijde een boven het schipdak uitstekende topgevel in baksteen bekroond met een stenen lijst en een kruis.

In de gevel is een arduinen gedenkplaat ingemetseld voorzien van de wapens van baron Van Bocholt en barones Van Hoensbroeck van Oostham en de Latijnse inscriptie:

Anno MDCXLIII Joannes

Guilhelmus baro de Bocholt et dna Anna

Ex baronibus de Hoensbroeck dOestham. et us
Coniunx. hanc eccliam de Eelen. divi Pe-
tri honorem. et piae memoriae ergo a fu(n)da-
mentis reaedificare curarunt.
Atque in memoriam Joannis Godefridi unici filii sui
Eodem anno defuncti hoc monumentum erexerunt.

Dit kan vertaald worden als volgt: ‘In het jaar 1644 deden Joannes Wilhelmus Baron van Bocholt en vrouwe Anna uit de Baronie van Hoensbroeck van Oostham, zijn echtgenote, deze kerk van Elen uit recht van patroenschap ter meerdere eer en glorie van God, ter ere van de Heilige Petrus en ter godvruchtige gedachtenis van de grond af herbouwen. En tot nagedachtenis van Joannes Godefridus hun enige zoon, hetzelfde jaar overleden hebben zij dit gedenkteken opgericht.’

Het schip, dat nog uit die 17de-eeuwse bouwcampagne zou dateren, telt vijf traveeën van elkaar gescheiden door steunberen met drie verbredingen. De steunberen reiken tot net onder de kroonlijst en zijn voorzien van afzaten in blauwe hardsteen. Op het einde van de 19de eeuw werd het schip aangepast aan de stijl van de nieuwe kruisbeuk en koor. Hierbij werden de ramen omgevormd tot spitsboogvensters met monelen in mergelsteen. De afzaten van de vensters reiken van steunbeer tot steunbeer. De monelen dienen hersteld te worden en waar nodig vernieuwd, evenals de raambruggen. De schade aan de zuidzijde is groter dan aan de noordzijde. Het is niet zeker of de glasramen ook het werk zijn van het atelier van Dr. Heinrich Oidtmann. De glasramen moeten beschermd worden door voorzetramen. Onder de afzaat van het glasraam van de zuidelijke dwarsbeuk is vocht zichtbaar aan de binnenzijde. Dergelijke vochtinfiltraties via de glasramen moeten gedetecteerd en vermeden worden.

De binnenwanden van de kerk zijn witgeschilderd. In het koor zijn nog enkele delen bewaard gebleven van de neogotische polychromie. Boven de tegenover elkaar liggende sacristiedeuren bevinden zich twee fresco’s met beelden uit de geschiedenis van Elen. De bladerkapitelen zijn rood en wit geschilderd. De kolommen zijn voorzien van een grijstint.

De overwelfing van de kerk bestaat uit een houten spitstongewelf met houten trekankers, afgewerkt met een polychrome beschildering. De beschildering moet gerestaureerd worden en voorzien van een fixatielaag. Deze zoldering is zeer gelijkaardig met die van de kapel van de Heilige Rita.

In het koor bevindt zich het hoofdaltaar in witte marmer, in het begin van de 19de eeuw geschonken door Theodore Olislagers van Sipernau, geflankeerd door twee houten witgeschilderde engelenbeelden uit de 18de eeuw. Tegen de oostwand van het noordtransept staat een 17de-eeuws portiekaltaar in hout, voorzien van een imitatiemarmerschildering. Centraal bevindt zich een houten Maria-met-Kind, gedateerd rond 1700. De oorspronkelijke zilveren kroontjes werden gestolen. Het altaar tegen de oostwand van het zuidtransept is voorzien van een gemarmerd houten Heilige Johannes Evangelist van rond 1700 en een vroeg-16de-eeuws (omstreeks 1520) gepolychromeerd eiken Sint-Petrusbeeld. Dit laatste beeld zou het meest waardevolle kunstwerk zijn van de kerk. Het zou voorzien zijn van een neogotische polychromie op

het einde van de 19de eeuw door de heer Peeters uit Antwerpen. Ook de twee sleutels en het driedelige kruis op de staf zouden zijn vernieuwd. Petrus zit op een rijkelijk afgewerkte troon in laatgotische stijl. In de armleuningen zijn twee rechtopstaande figuren verwerkt, één met boek en één met banderol, en bovenop zitten twee gehurkte figuurtjes op sokkels, de ene met een boek, de andere met een bol. De zijpanelen zijn versierd met renaissance-motieven. Sint-Petrus is voorgesteld als paus met koorkap en tiara. Hij heeft in de linkerhand twee sleutels, en in de rechterhand een staf, uitgewerkt met figuren in nissen en bekroond door een driedelig kruis. Op zijn schoot ligt een opengeslagen boek. Het beeld wordt toegeschreven aan Jan van Steffensweerd of zijn atelier en gedateerd rond 1530. Jan van Steffensweerd of Jan Bieldesnider is één van de bekendste Maaslandse beeldsnijders uit de late middeleeuwen. Zijn atelier was zeker vanaf 1499 gevestigd in Maastricht en in de stadsarchieven is hij terug te vinden tot 1525. Zijn bekendheid heeft hij ook te danken aan het feit dat hij zijn beelden dateerde en signeerde. De laatste vermelding van werk van hem dateert van 1523.³⁵ Het niet-gesigneerde beeld van Sint-Pieter zou dus één van de latere werken zijn van de kunstenaar die evolueerde van een gotische strengheid naar een meer renaissance-geïnspireerde stijl. Hierop wijzen onder meer de decoratie van de zijpanelen van de troon, de eenvoudig vloeiende, lichte plooiën van de mantel, de meer uitgelengde proporties en de minder stugge, meer natuurlijke gelaatsuitdrukking van Sint-Petrus.³⁶ Oorspronkelijk stond het beeld op het hoofdaltaar in het koor maar het werd verwijderd bij het plaatsen van het nieuwe altaar in het begin van de 19de eeuw. Centraal in de kruisbeuk voor het koor bevinden zich twee vrijstaande houten gepolychromeerde beelden.

Op foto's uit 1976 zijn tussen de noordelijke ramen van het schip, van west naar oost, de volgende beelden zichtbaar: de Heilige Carolus Borromeus (tweede helft 18de eeuw, geschilderd hout), de Heilige Job (eerste helft 19de eeuw, geschilderd hout), waarschijnlijk de Heilige Jozef met Kind en Christus-aan-het-Kruis (midden 19de eeuw, gepolychromeerd hout). Aan de zuidzijde bevonden zich in 1976, van west naar oost, de Heilige Hubertus, de Heilige Barbara en aan de ingang van het koor de Heilige Antonius van Padua (alle hout, schildering Franse-zandsteenimitatie). Mogelijk bevonden ook de beelden van de Heilige Franciscus en de Heilige Gerardus Majella zich in het schip maar dit is niet zichtbaar op de foto's. Vandaag zijn de beelden verwijderd van de zijwanden van het schip. De kruisweg is wel bewaard gebleven en tegen de westwand van het doksaal zijn twee houten niet-gepolychromeerde engelenbeelden bevestigd op consoles. Deze zijn op de foto's van 1976 niet aanwezig. De Heilige Jozef en Christus aan het Kruis staan nu tegen de westwand van het zuidtransept, waar zich ook een Christus Heilig Hart bevindt. De Heilige Man Job bevindt rechts van het glasraam van het noordtransept, links van het raam een ander beeld. Tegen de westwand van het noordtransept hangen drie consoles voorzien van twee beelden, de Heilige Hubertus en de Heilige Petrus met omgekeerd kruis. In de bergruimten achter het doksaal en in de zuidelijke sacristie zijn nog meer beelden terug te vinden. Onder meer houten busten en plaasteren beelden van de Heilige Elisabeth, Heilige Theresia en Sint-Jan-Berchmans. Er kan onderzocht worden deze opnieuw een plaats te geven in de kerk.

³⁵ Ceulemans, Christina, R. Didier en J. Gerits, *Laatgotische beeldsnijkunst uit Limburg en grensland. Deel 2: Handelingen van het symposium*, Sint-Truiden, 1990: 44-45.

³⁶ Ceulemans 1990: I.4.

In de zijbeuken staan twee eiken biechtstoelen van rond 1700.³⁷ De noordelijke is versierd met beelden van de H. Johannes Evangelist en Maria van Egypte en een fronton met in reliëf Jezus de Goede Herder met schap op de schouders; de zuidelijke met beelden van de apostelen Petrus en Paulus en een fronton met in reliëf God de Vader met wereldbol. De neogotische eiken communiebank, op het einde van de 19de eeuw geleverd door de heer Pierre Peeters uit Antwerpen, werd in 1972 verwerkt tot twee rechtstanden en vijf afzonderlijke tafereelen, waaronder de Heilige Thomas van Aquino en de Instelling van de Heilige Eucharistie.³⁸ De eiken preekstoel uit 1891, ook een werk van Peeters, met voorstelling van de vier evangelisten, zou verwerkt zijn tot altaar.³⁹

Het doksaal omvat een eiken balustrade uit de eerste helft van de 19de eeuw bestaande uit een opengewerkt paneel links met plantenmotieven en een centraal medaillon met voorstelling van een vrouw met luit, mogelijk de Heilige Cecilia; een gesloten middenpaneel met links het Hart van Jezus en rechts het Hart van Maria in reliëf en een opengewerkt paneel rechts met plantenmotieven en een centraal medaillon met voorstelling van Koning David als psalmdichter.⁴⁰ De eiken orgelkast wordt gedateerd in de 18de of begin 19de eeuw. Tenslotte zijn nog te vermelden de neogotische eiken sacristiekast met gesculpteerde deurpanelen uit de tweede helft van de 19de eeuw en de credenstafel in hout met marmeren blad, uit de 18de-begin 19de eeuw.

Buiten de kerk bevinden zich tegen de noordelijke scheidingsmuur het stenen Monument der Gesneuvelden met links ervan een nis met leiendak, waarin op de foto's van 1976 een houten, gepolychromeerd triomfkruis zichtbaar is uit het midden van de 19de eeuw. Het is niet duidelijk waar dit beeld zich nu bevindt.

7. ARCHITECT MATHIEU CHRISTIAENS

Architect Mathieu Christiaens (1865-1934) was een neogotisch ingenieur-architect, die zijn opleiding genoot aan de universiteit van Leuven, onder leiding van Joris Helleputte (1852-1925). Hij bouwde talrijke kerken en openbare gebouwen in Limburg en Luik. Helleputte was ingenieur-architect, hoogleraar aan de universiteit van Leuven (1874-1911) en lid van de Koninklijke Commissie voor Monumenten (1885). Hij vormde zijn studenten tot architecten van vooral katholieke gebouwen in neogotische en neoromaanse stijl.⁴¹ Christiaens behoorde tot de generatie ingenieurs en architecten na Helleputte, Verhaegen en Cloquet, die de gotiek trouw bleven. Onder hen heel wat leerlingen en medewerkers van Helleputte, zoals Pieter Langerock (1859-1923). Zij combineerden nieuwbouw met restauraties. De kennis die ze opdeden via restauraties en archeologisch onderzoek vormde voor hen de basis van hun eigen ontwerpen. Dit weerhield

³⁷ Andere bronnen dateren de biechtstoelen in het midden van de 17de eeuw.

³⁸ Werken van beeldhouwer Pierre Peeters zijn terug te vinden in heel wat Limburgse kerken. Toch is tot nog toe haast niets bekend over deze kunstenaar. Archivaris Jacques Moors (archieven Provinciebestuur Limburg) signaleerde me dat recent een onderzoek is gestart naar Pierre Peeters.

³⁹ Schlusmans 2005: 260-270.

⁴⁰ Het doksaal zou vernieuwd zijn in 1828 onder pastoor Gerardus Cretskens.

⁴¹ Driesen, Willem, 'Mathieu Christiaens, ingenieur-architect te Tongeren (1865-1934)', *Het oude land van Loon*, 40(1985): 43-67.

hen er niet van moderne constructietechnieken toe te passen. Samen met Vincent Lenertz (1864-1914) wordt Christiaens beschouwd als de vertegenwoordiger van de Limburgse ingenieursgotiek. Gevestigd in Tongeren vanaf 1889, bouwde hij kerken, kloosters, pastorieën en scholen.⁴² Hij combineerde neostijlen met het gebruik van moderne constructiematerialen.

De vergroting van de kerk van Elen was één van zijn eerste werken. In dezelfde periode vernieuwde hij de Sint-Jan-Baptistkerk in Tongeren in neoromaanse stijl, werkte hij aan de vergroting van de kerk van Oostham en bouwde hij de kerk van Wijshagen. Rond de eeuwwisseling was hij verantwoordelijk voor de nieuwbouw van een hele reeks kerken in de streek. Latere neogotische werken van hem zijn de kerk van Eigenbilzen (1908) en de pastorie van Rutten (1911). In die periode koos Christiaens in toenemende mate voor de neorenaissancistische en art-nouveau-stijl.⁴³

Uit de archieven blijkt tevens dat architect Jaminé een grote invloed heeft gehad op het tot stand komen van de huidige kerk. In het begin van de 19de eeuw gaat het over Lambert Jaminé (1800-1871), provinciaal architect van Limburg vanaf 1837, die zelf ook een groot aantal kerken, pastorieën en scholen ontwierp, in hoofdzaak in neoclassicistische stijl. Zijn zoon was Herman Jaminé (1826-1885) was eerst hulptekenaar van de provincie Limburg (1845), later provinciale architect (1867), verrichtte restauraties en bouwde onder meer de Sint-Ursulakerk in Lanaken (1860) en de Sint-Jan-de-Doperkerk in Paal (1862). De zoon van Herman, Léon Jaminé (1858-1921) volgde hem op als provinciale architect-interimar (1885) en vanaf 1889 provinciale architect voor Limburg. Naast restauraties ontwierp hij onder meer het Sint-Jozefscollege van Hasselt (1881-1898). Mogelijk hebben dus drie generaties van de familie Jaminé hun stempel gedrukt op de Sint-Pieterskerk van Elen.

7. STIJL

De Sint-Pieterskerk is qua stijl in te delen in drie delen: een neoclassicistische westpartij (1838-1842), een 17de-eeuws schip met ramen en tongewelf in neogotische stijl (1890-1891) en een zuiver neogotisch transept en koor met sacristieën (1887-1889).

De neoclassicistische westpartij was mogelijk een ontwerp van Lambert Jaminé. Hij was nauw betrokken bij het project, tekende er plannen voor en was bovendien een sterke aanhanger van het neoclassicisme. In dezelfde periode bouwde hij een aantal kerken, waarvan de westbouw telkens een variatie was op deze van de kerk van Elen. De Sint-Alfonskerk van Borgloon (Bommershoven) (1841-1843) heeft een gesloten, drieledige westgevel, geritmeerd door pilasters, een centrale toegang met rechthoekige omlijsting met daarboven een oculus. Boven het entablement verheft zich de vierkantige toren in twee geledingen met stenen lijsten, een oculus in de onderste geleding en een rondboogvormig galmgat aan elke zijde van de bovenste geleding, bekroond met een ingesnoerde naaldspits.⁴⁴ In Elen ontbreken de oculi en was de toren oorspronkelijk voorzien van een koepel. De naaldspits werd pas rond 1890 geplaatst. De Sint-Quirinuskerk

⁴² Andere werken van Christiaens in dezelfde periode, zie bijlage.

⁴³ Driesen 1985: 43-67.

van Rukkelingen-Loon (1839-42) beschikt over een ingebouwde, tweeledige toren met rondbooggalmgaten in de bovenste geleding onder een tentdak, een centraal portaal onder geknikte boog in geprofileerde hardstenen omlijsting en een driehoekig fronton.⁴⁵ De toegang wordt geflankeerd door twee rondboogvensters en bekroond met een oculus, terwijl de gevel van de Sint-Pieterskerk volledig gesloten is. Ook de Sint-Monulfus-en-Gondulfuskerk in Maasmechelen (1852-1856) tenslotte is een neoclassicistisch variant ontwerp van Jaminé.⁴⁶ Bijzonder aan de westbouw van de Sint-Pieterskerk zijn de ramen in de noordelijke en zuidelijke gevel. Zij bestaan niet uit een continuë rondboog zoals de galmgaten en zoals gebruikelijk in neoclassicistische ontwerpen. Andere voorbeelden van dergelijke flauwe boogafwerking in neoclassicistische kerken zijn vooralsnog onbekend. Voortgaande op oude plannen bleek deze keuze voort te komen uit de vorm van de ramen van de 17de-eeuwse kerk. De oorsprong zou dus mogelijk te vinden zijn in de Maaslandse renaissance, maar dit vraagt nog nader onderzoek.

Andere gelijkaardige kerken, waarvan de ontwerper niet bekend is, zijn de Sint-Michielskerk van Kesselt (Veldwezelt) (1849), een neoclassicistische zaalkerk met een zeer gelijkende westbouw in baksteen en dubbele mergelstenen pilasters, centraal portaal in geprofileerde rechthoekige omlijsting, driehoekig fronton en vierkante ingebouwde toren in twee geledingen, waarvan de bovenste met rondboogvormige bakstenen galmgaten aan elke zijde, bekroond met een ingesnoerde naaldspits,⁴⁷ de Sint-Laurentiuskerk van Meeswijk, classicistische zaalkerk uit 1788 met neoclassicistische westpartij uit 1867 bestaande uit één travee met ingebouwde toren met drie geledingen waarvan de onderste met hardstenen hoekbanden bekroond met ingesnoerde naaldspits,⁴⁸ de Sint-Remigiuserk van Vucht (1840-1842), met ingebouwde westtoren van vier geledingen met aan elke zijde een rondboogvormig galmgat, onder klokvormige spits en een gesloten westgevel met centraal portaal in rechthoekige kalkstenen omlijsting⁴⁹ en tenslotte de kerk van het nabijgelegen Stokkem.

De neogotische oostpartij is één van de eerste werken van Mathieu Christiaens. Hij hield toen nog vast aan een zuivere neogotiek, zonder eclectische invloeden. Meer onderzoek is vereist om na te gaan wat de invloed van zijn leermeester Joris Helleputte was op het ontwerp. Belangrijk is in acht te nemen dat in het ontwerp van Christiaens de neoclassicistische westpartij niet behouden zou blijven. In die periode werden de gotische en romaanse stijlen eerder aangewezen geacht voor kerkenbouw. Het gros van de nieuwbouwerken die Christiaens rond 1890 ontwierp waren in neoromaanse stijl, zoals de kerk van Wijshagen en de kerk van Boorseme. In 1891 bouwde hij de Sint-Andreaskerk van Loksbergen in neogotische stijl. Hier is een zware westtoren met ronde traptoren zichtbaar zoals Christiaens voorzien had in zijn ontwerp voor de kerk van Elen. Opbouw van koor, transept en sacristieën is vergelijkbaar met deze in Elen. Het koor heeft evenwel in plaats van een drieledige abscis een rechte afsluiting, wat vrij vaak

⁴⁴ Pauwels, Dirk, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 14n4: Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kanton Borgloon*, Turnhout, 1999: 189.

⁴⁵ Pauwels 1999: 315.

⁴⁶ Meul, Veerle en Wim Jaminé, *Van waterstaatskerk tot mijncité: een historiek van het bouwen in Limburg door drie generaties provinciale bouwmeesters Jaminé (1832-1921)*, Borgloon-Rijkel, 1999.

⁴⁷ Schlusmans, Frieda, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 14n3: Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kantons Bilzen-Maasmechelen*, Turnhout, 1996: 332.

⁴⁸ Schlusmans 1996: 413.

⁴⁹ Schlusmans 1996: 435.

voorkomt in de ontwerpen van Christiaens. Een precieze situering van de Sint-Pieterskerk in het oeuvre van Christiaens vraagt nog meer onderzoek.

BIJLAGE

Lijst van religieuze bouwwerken uitgevoerd door Mathieu Christiaens in dezelfde periode tijdens dewelke hij werkte aan de Sint-Petruskerk van Elen⁵⁰

1887: restauratie neogotische kerk van Munsterbilzen⁵¹

1887: restauratie kerk H. Maarten in Sint-Truiden

1887: herbouw torendak van kerk in Sluizen

1887-1888: nieuwbouw O.L.V.-ten-Hemelopnemingkerk van Wijshagen, neoromaanse stijl⁵²

1888: verhoging pastorie in Peer (Linde)⁵³

1888: nieuwbouw pastorie in Genk

1888: restauratie Sint-Jan-de-Doperkerk in Tongeren: vervanging koor, transept en zijbeuken in neoromaanse stijl⁵⁴

1889: restauratie toren van de kerk van Wonck in provincie Luik

1889: restauratie kerk van Lanaken

1889-1890: restauratie Sint-Annakerk in Maaseik (Aldeneik): reconstructie van de oude narthex⁵⁵

1890: restauratie pastorie in Gotem⁵⁶

1890: neoromaans hoofdaltaar, zijaltaren, communiebank en biechtstoel voor Sint-Servatiuskerk in Sluizen⁵⁷

1891: nieuwbouw Sint-Filomenakerk van Boorseme (Kotem): neoromaanse stijl⁵⁸

1891: nieuwbouw kerk van Loksbergen: neogotische stijl

1891: restauratie pastorie in Rotem

⁵⁰ Driesen 1985: 43-67.

⁵¹ Schlusmans, Frieda, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 14n3: Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kantons Bilzen-Maasmechelen*, Turnhout, 1996: 129.

⁵² Schlusmans 2005: 224.

⁵³ Pauwels, Dirk, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 19n3: Provincie Limburg, Arrondissement Maaseik, Kanton Peer*, Turnhout, 2005: 240.

⁵⁴ Schlusmans, Frieda, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 14n1: Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kantons Riemst-Tongeren*, Turnhout, 1990: 210.

⁵⁵ Schlusmans 2005: 552.

⁵⁶ Pauwels, Dirk, e.a., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur. Deel 14n4: Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kanton Borgloon*, Turnhout, 1999: 143.

⁵⁷ Schlusmans 1990: 338.

⁵⁸ Schlusmans 1996: 362.